

**6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша Исахан Мұхан
Баймұратұлының философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуы
үшін диссертациясына**

АННОТАЦИЯ

622 жылы қабылданған «Мәдина конституциясының» ислам мемлекеттілігінің пайда болу және қалыптасу кезеңіндегі орны мен рөлі

Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

«622 жылы қабылданған «Мәдина конституциясында» бірнеше дін өкілдерінің бір мемлекетте қатар өмір сүріп, өзара құқықтық мәміле орнатып, Мәдина қаласының ішкі, сыртқы мәселелерін реттеуде бір-біріне ортақ міндеттер жүктейтін келісімге қол жеткізілді, сондай-ақ, осы құжатта алғаш рет дінаралық диалогтың негіздемесі қалыптасқан еді. Бүгінгі таңда Қазақстан мемлекеті де дінаралық диалогты қалыптастыру саясатын жүзеге асырып отыр. Яғни, «Мәдина конституциясы» қабылданған кезеңдегі араб қоғамындағы дінаралық келісімге негізделген қал-ахуалдың бүгінгі Қазақстанның жағдайымен белгілі-бір ұқсастықтарының болуы зерттеудің актуальдығын арттыра түседі.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты. Диссертацияның негізгі мақсаты - 622 жылы қабылданған «Мәдина конституциясының» пайда болуының тарихи алғышарттарын ой-елегінен өткізіп, оның саяси, әлеуметтік, экономикалық, діни дүниетанымдық, рухани ізденушілік қабаттарын ашып көрсету, бұл құжаттың дайындалу, талқылану, қабылдау, іске асу кезеңдерін объективті түрде жан-жақты сараптау, мәні мен мазмұнын кешенді талдау, ислам мемлекеттілігінің тарихындағы орнын айқындауға ұмтылу.

Көрсетілген мақсаттарға сәйкес осы зерттеу жұмысының алдына мынадай міндеттер қойылған:

- исламға дейінгі кезеңдегі Араб түбегін мекендеген субектілердің діни, саяси, әлеуметтік құрылысының ғылыми негізделген жалпы сипаттамасын жасау;
- ислам дінінің пайда болуымен туындаған дүниетанымдық өзгерістерді саралау;
- пұтқа табынушы араб тайпалары мен мұсылман қауымының арасындағы қарама-қайшылықтың себептерін анықтап, екі тараптың арасындағы күрестерге талдау жасау;
- I, II Ақаба келісімдерінің «Мәдина конституциясының» қабылдануына және ислам мемлекеттілігінің пайда болуындағы орнын анықтау;
- «Мәдина конституциясының» әзірленуі, талқылануы және қабылдануы барысындағы субектілердің талаптары мен ұсыныстарын талдау;

- «Мәдина конституциясындағы» әкімшілік, қылмыстық, азаматтық мәселелер және дінаралық келісімге талдау жасап, оның мәнін ашу;

- «Мәдина конституциясының» іске асу кезеңдеріндегі араб қоғамындағы саяси текетірестер мен халықаралық қатынастарды зерделеу;

- Мәдинадағы ислам мемлекеттілігінің қалыптасу кезеңіндегі әкімшілік, халықаралық, әлеуметтік, отбасылық, қылмыстық, міндеттемелік құқық саласындағы реформаларды талдау;

Зерттеу пәні – 622 жылы қабылданған «Мәдина конституциясының» ислам мемлекеттілігінің пайда болу және қалыптасу тарихындағы орны мен рөлі.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы:

– Исламға дейінгі Аравия түбегін мекендеген араб тайпалары арасында ең көп тараған сенім – пұтқа табынушылық (көп құдайшылық) еді. Христиан діні Византия мен Эфиопия мемлекеттерінің қол астына кірген аумақтарда, иуда діні – яһуди тайпалары шоғырланған аумақтарда басым болды. Осы үш діннің арасындағы бәсекелестік кейде қанды соғыстарға ұласатын. Яғни, діни шиеленісті ахуал саяси жағдайдың өзгеріп отыруына әсер ететін. Сонымен бірге, Араб түбегінде Алланы бір деп білетін Ибрахим пайғамбардың ханиф дінін ұстанушылардың да болғандығы туралы деректер бар. Яғни, Араб түбегі саяси тұрғыдан ғана емес, діни тұрғыдан алғанда да біртұтас емес еді.

– Диссертациялық жұмыста Абдулла ұлы Мұхаммедке с.ғ.а Құран аяттарының түсе бастауы, соған байланысты оның с.ғ.а өзін-өзі пайғамбар деп жариялауы және діни уағыз жүргізе бастауы тарихи факт ретінде қарастырылады. Бұл уағыздардың сол кездегі араб қоғамы мүшелеріне ерекше пәрменді әсер етіп, томаға-тұйық, бір қалыпты өмір сүріп жатқан қоғамға қозғау салғандығы тарихи фактімен дәлелденген хроника ретінде баяндалады. Мұхаммедтің с.ғ.а пайғамбарлығы, Құран аяттарының түсуі және насихатталу фактілері, адамдық таным және сана, логикалық ілім және ғылым тұрғысынан түсіндіріп дәлелдеу не жоққа шығару мүмкін емес, бірақ, мойындамауға тарихи факті ретінде тіркеп, тізібелемеуге де болмайтын кұпиясы әлі ашылмаған объективті өмір шындығы ретінде суреттеледі.

– Диссертациялық жұмыста Ақаба келісімдерінің «Мәдина конституциясының» дайындалу, пайда болу тарихындағы орны айқындалады. Ақаба келісімдерін «Мәдина конституциясы» пайда болуына алып келген алғашқы баспалдақтар, құнды тәжірибелер, дайындық-репитициялар немесе ұйымдық-мәтіндік, құқықтық-мәтіндік үлгілер деуге болады. Ақаба келісімдері формасы жағынан діни-нормативті, діни-құқықтық сипаттағы келісімдер еді. Ақаба келісімдері нәтижесінде тарихта алғаш рет мұсылмандардың кұпия діни одағы (ұйымы) пайда болды. Бұл одақтың басты мақсаты – ислам дінінің соңғы пайғамбары Мұхаммедтің с.ғ.а өмірінің қауіпсіздігін және оның пайғамбарлық іс-әрекеттерінің емін-еркін іске асуын қамтамасыз ету еді. Ақаба келісімі Мұхаммедті с.ғ.а өз пайғамбарлығын ендігі жерде Мәдинада іске асыруға сендірді.

– Тарихи деректерде «Мәдина конституциясы» «Келісім», «Мәдина уасиқасы», «Мәдина сақиғасы» деп аталса, кейінгі ғылыми еңбектерде «Мәдина ережесі», «Мәдина декларациясы» деген атпен аталуда. ХХ ғасырдың орта шенінен бастап бұл құжат «Мәдина конституциясы» деп атала бастады. Дегенмен «Мәдина конституциясы» құжатындағы мәтіннің бірінші бабында келісімге «хитаб» атауының берілуі және бұл уағдаластық Мәдина қаласын мекендейтін субъектілер арасында жасалғандықтан, біз өз тарапымыздан құжатты өзінің төл атауымен «Мәдина хитабы» деп атауды ұсынамыз.

– Диссертацияда «Мәдина конституциясының» ислам мемлекеттілігінің пайда болу тарихындағы орны анықталады. Осы құжаттың қабылдануы және іске асуы аясында пайғамбарлық басқаруға негізделген алғашқы ислам мемлекеттілігі пайда болып қалыптасты және пайғамбарлық басқару мемлекеттілігі 11 жылдай уақыт өмір сүрді деген қорытынды жасалынады. Бұл мемлекет – пайғамбарлық басқару нысаны толық орныққан, құқықтық жүйесі тікелей Құран сүрелері мен пайғамбардың с.ғ.а сүннетіне арқа сүйеген және пайғамбардың с.ғ.а өзі тікелей билік жүргізген ерекше уникальді саяси-құқықтық жүйе және мемлекеттік билік жүргізудің қайталанбас айырықша құбылысы ретінде қарастырылады.

– «Мәдина конституциясының» іске асуын шартты түрде екі бағытта өрбіген деуге болады. Бірінші бағыт бойынша ислам дінінің бейбіт түрде уағыздалуы және таралуы. Мұсылмандар әскери күшті ислам қауымына қарсы соғыс ашқан тайпаларға қорғаныс мақсатында пайдаланды. Екінші бағыт бойынша пайғамбар с.ғ.а басқаруындағы мемлекетке жаулықтарын ашық білдіріп, әскери күшпен жоюға әрекет жасаған мемлекеттерге алдын-ала әскери жорық жасап, соғысты болдырмау, сөйтіп мемлекетте бейбітшілікті сақтауға бағытталды.

– Диссертацияда «Мәдина конституциясының» іске асу кезеңінде әкімшілік, халықаралық қатынастар, экономикалық, отбасылық, қылмыстық жаза мен міндеттемелік құқық салаларындағы оң өзгерістер, ислам мемлекетіндегі мұсылман шурасы (кеңес) мен қазы (сот) және әкімдерді (амр) сайлау жүйесінің қалыптасу үдерістері талданып, құқықтық тұрғыдан тұжырымдалады.

Диссертациялық зерттеу нәтижелерінің ғылыми-тәжірибелік маңызы. Диссертациялық жұмыс сипаты жөнінен теориялық және тәжірибелік маңызға ие. Ғылыми маңызы жөнінен зерттеу жұмысы 622 жылы қабылданған «Мәдина конституциясы» араб қоғамында пайда болған жаңа мемлекеттің ішкі, сыртқы функциясындағы реформалардың діни, саяси, құқықтық мәнін ашып, ондағы пайғамбарлық мемлекеттік құрылым мен діни құқықтық түзімнің негіздерін теориялық тұрғыда тұжырымдауымен ерекшеленеді. Ал зерттеу жұмысының тәжірибелік маңызы мұнда жасалған діни, саяси, құқықтық талдаулар мен сараптамалар дінтану және саяси ілім мен құқық тарихы ғылымының тереңдеуіне, сондай-ақ, қазіргі дінаралық қатынастарды оң реттеудің негіздерін көрсетіп,

бейбітшілікті сақтауда толеранттық пен диалогтың ұтымды шешім бола алатындығы анықталады.

Зерттеудің қорғауға шығарылған ережелері мен қорытындылары. Диссертациялық зерттеудің алдына қойылған негізгі мақсаттарына орай зерттеу нәтижесінде алынған қорғауға ұсынылатын ережелер мен қорытындылар төмендегідей болып табылады:

– Исламға дейінгі дәуірде негізінен араб тайпалары мекендеген Аравия түбегінде бірнеше квази мемлекеттер өмір сүрді. Олар – Хумейр мемлекеті (қазіргі Йемен аймағы), гассаниттер мемлекеті (Сирия аймағы), Хира мемлекеті (Ирак өңірі), киндилер мемлекеті (Оман, Хадрамут) деп аталды. Сондай-ақ, бірнеше қала-мемлекеттер немесе белгілі бір қала территориясында орналасқан мемлекеттілік деңгейіне толық көтерілмеген қоғамдық саяси құрылымдар болды. Оларға Мекке, Ясриф, Тайф, Хайбар сияқты қалалар жатты. Сонымен бірге, шөл және шөлейт аймақтарда мекендеген әлеуметтік-саяси құрылымдары көшпелі мәдениетке негізделген бәдәуи араб тайпалары өмір сүрді.

– Исламға дейінгі Аравия түбегін мекендеген араб тайпалары арасында ең көп тараған сенім – пұтқа табынушылық (көп құдайшылық) еді. Христиан діні Византия мен Эфиопия мемлекеттерінің қол астына кірген аумақтарда, иуда діні – яһуди тайпалары шоғырланған аумақтарда басым болды. Осы үш діннің арасындағы бәсекелестік кейде қанды соғыстарға ұласатын. Яғни, діни шиеленісті ахуал саяси жағдайдың өзгеріп отыруына әсер ететін. Сонымен бірге, Араб түбегінде Алланы бір деп білетін Ибрахим пайғамбардың ханиф дінін ұстанушылардың да болғандығы туралы деректер бар. Яғни, Араб түбегі саяси тұрғыдан ғана емес, діни тұрғыдан алғанда да біртұтас емес еді.

– «Мәдина конституциясының» пайда болуының алғышарттарына мұсылмандар арасындағы діни-әскери одақтан Мәдина қаласы және өңір тұрғындары арасындағы әлеуметтік-саяси одаққа өту қажеттілігі жатты. Бұл қажеттіліктің туындауының негізінде II Ақаба келісімі толық орындалып, пайғамбар с.ғ.а Мәдинаға көшіп келіп, қала тұрғындары ислам дініне көптеп кіре бастады. Пайғамбардың с.ғ.а беделінің артуына қарай жаңа дін иелері үшін ішкі және сыртқы қауіптің алдын-алу мәселелері туындады.

– «Мәдина конституциясының» дайындалу барысы, талқылануы және соған байланысты туған пікірталастар, құжаттың қабылдануы жайлы тарихи деректер өте аз. Тіпті жоқтың қасы. Дегенмен, бұл келісімнің дайындалуына Мәдина қаласының барлық беделді ру-тайпалары, олардың көсемдері, жақтастары мен қарсыластары қатысқандығы байқалады. Келісімді дайындап, қабылдауға Мұхаммедтің с.ғ.а өзі, мұхажірлер (Меккеден Мәдинаға қоныс аударған мұсылмандар), ансарлар (Мәдинадағы Әус және Хазраж тайпасының мұсылмандары), Мәдинадағы яһуди руларының басшылары қатысты. Келісім 622 жылы қабылданды. Зерттеу нәтижелері бойынша «Мәдина конституциясы» негізінен 47 баптан тұрады деп белгіленген.